

B I O K O V O

VELIMIR BORKOVIĆ

Morfološki fenomen krša je najbolje zastupljen u Dinaridima, a Biokovo je njegov izlog. Prije negoli posjetimo tu izložbu, smatram potrebnim podsjetiti na procese kojima je stvarano to gorje, kao i materijal u kojem će egzogeni agensi izmodelirati krške arabeske. Nije više dovoljno naglasiti: Dinaridi su nabrani alpskom orogenezom u oligomiocenu. Takvom tvrdnjom mi vremenski definiramo proces koji nije završen. Normalne su kritičke primjedbe na moje stavove, međutim, oni se temelje na spoznajama o neprekidnom i složenom kretanju globalnih tektonskih ploča, a ti su zaključci dobili i praktičnu potvrdu mjerenjem pomaka na terenu. Teorija globalne tektonike ploča je relativno nova, tek kod geografa moje generacije često nailazi na sumnje, što i nije loše ako je sumnja put k istini. A istina jest, da se Afrička ploča rotacionim pokretima primiče Euroazijskoj ploči, na čijem rubu leži i prostor Dinarida. Posljedica je takvog gibanja da je brzina primicanja – subdukcije na različitim dijelovima ploče različita, pa je kod Gibraltara 1,9 cm godišnje, Kreta se primiče Europi 2,6 cm, a Sicilija 2,4 cm godišnje. Profesori Kuk i Prelogović nam u studiji «Seizmološki izvori»; Mosor – Biokovo, približavaju problem i pojmovno i geografski govoreći o sučeljavanju Adrijatika s Dinarikom. Nažalost nemam podataka za brzinu tih ploča od kojih je na jednoj naše Biokovo. Međutim da proces nije završen govori karta epicentara seizmoloških izvora. Još jasnije serija potresa koja je razorila čitava naselja na plećima Biokova 29.12.1942.g. te ponovo 11.01.1962.g. s epicentralnim intenzitetom IX° MCS. O seizmičnosti Biokova govore i zapisi iz samostanske kronike Makarske, koji od 1773.g do 1800.g registriraju svake godine bar jedan

potres, od kojih prenosim slijedeće:

Potresi

5. travnja 1775: Na 24 ure bi straovita trešnja. Ali na uru noći opet se strese zemlja straovitim načinom mnogo veće nego prvi put.

10. travnja 1777: *Malo posli 24 ure bi straovita trešnja dva puta odma jedan za drugim ma tako* jako da bi rekao odma će se manastir sasut u gomilu. Od ove trešnje bilo je prisunulo vrilo od Vrlike u Imoti i stalo je onako brez vode 13 uri pak opet poče odit voda. Njima pridružujem potres u travnju 1667.g. poznat kao Dubrovački, a zabilježio Šilobadović: Bi velika trešnja zemlje da se mnoge crkve raspukoše i kuće, a čeljad pobiše. U Podgori crkva Svisveti pade je polovica i u jednoj kući ubiše stine dite.

Satelitskom kontrolom utvrđen je rast Himalaje, pa je vjerovati da ni visine Biokova nisu konačne, te s dozom opreza spominjem vrhove: Sv. Jure 1762 m, Sv. Ilija 1640 m, Šibenik 1450 m, Vošac 1421 m.

Bilo kako bilo Biokovo ostaje najviša primorska planina Hrvatske nadvisujući Velebit za 5 metara (Vaganski vrh 1757 m). U kontinentalnom podgorju Biokovskih sela, za gvozdu planinu zovu Biakova i Biokova. Niti u razgraničenju nema suglasja, te će stariji autori Biokovo rastegnuti od Cetine do Neretve pripajajući Omišku Dinaru na sjeverozapadu i Rilić na jugoistoku. Preciznije međe se poklapaju s granicama parka prirode od sela Dupci na sjeveru do Staze na jugu s dužinom od 36 i širinom 10 km. Biokovo je asimetrična planina, koja s kontinentalne strane postepeno raste širokim podgorjem, a dosegnuvi vrhove strmoglavljuje

se gotovo vertikalnim hridinama u more. Promatrani s te strane biokovski planinski strnci zastrašuju potvrđujući izuzetnu dinamiku reljefa polegle bore.

Uzdužni profil dinarskog smjera pokazuje složenu morfologiju nazubljenih vrhova, visoravni boginjava krša. Poprečni presjek otkriva petrografsku strukturu u kojoj dominiraju vapnenci razdvojeni proslojcima lapora i gline. Analizirajući toponime na Biokovu skupio sam pregršt provodnih morfonima: Kuk, Kuki, Nevistine Stine, Oštri Vrh, Troglav, Visoka, Oštra Glava, Velika Strana, Gozd, Viternik, Ražanj, Samar, Kozjak, Zeleni Pod te Dobri Dol, Vilin Dol, Prazina Dol, Stipin Dolac, Duboki Dolac, Lemešini Doci i Razvale. S razvijenim morfološkim osjećajem lako prepoznajemo pažljivo doziranu kršku toponomastiku, u koju ne spadaju jedino Razvale. Razvalama brđani nazivaju krupno izlomljeno stijenje čije gomilanje nije posljedica korozivnih nego glacijalnih procesa. Dugo su bila podvojena mišljenja o dimenzijama glacijacije na jadranskim planinama, od potpune negacije do objašnjenja Boko-kotorskog zaljeva fjordom. Istina je opet negdje u sredini te osim razvala na padinama Biokova brojna siparišta (pored rijetkih točila) svjedoče moć fluvio-glacijalnih procesa.

Spomenutim silama možemo zahvaliti široka podbiokovska žala na plažama makarskog primorja. Osim tih paleoklimatskih svjedoka, ledenice (njih preko 40) na Biokovu su, iako prostorno minorne, recentne glacijalne radionice. Još je živih Makarana koji se sjećaju ledara, što su u ljetnim mjesecima iz biokovskih jama izvlačili čitave grede leda i na leđima konja dopremali ugostiteljima grada. To je ipak epizoda, Biokovo je izlog krša koji impresionira, iznenađuje i straši. Sve od plitkih griža, opasnih škrapa, pitomih dolaca, do japaga, bezdanica, podzemnih pećina do neistraženih špilja nalazimo na Biokovu. Slažući monografiju « Prilog hrvatskoj krškoj terminologiji » naš prof. Josip Roglić i sam rođen u krilu Biokova prve je spoznaje o fenomenu krškog reljefa stekao ovdje. Višekratno je propješačio planinom, opažao, razgovarao i

bilježio živo narodno nazivlje, te kasnije uspo-ređivao i dopunjavao s nazivljem ostalih krških prostora Hrvatske. Knjigu i autora ističem kao stepenice u zgradi hrvatskog krša. Krš ima indo-europski korijen kar, označava kamen, te je krš primarno preslik kamenog krajolika, a definira se kao reljef na otopivim stijenama. Začuđuje da je čvrst, rezistentan vapnenac tako podatan vodi zakiseljenoj ugljičnom kiselinom. Sve obilje forme krš duguje ovom procesu: $H_2O + CO_2 + CaCO_3 \rightarrow Ca (HCO_3)_2$. Intenzitet korozije ovisi o čistoći vapnenca te koncentraciji H_2CO_3 u otapalu. Otapanje ubrzava vlažna klima, te biološko raspadanje na stijeni. Čim je voda više asimilirala CO_2 , time postaje agresivnija, grize, topi, jetka karbonat, a neotopivi ostatak - crljenica i danas provocira laboratorijske analitičare.

Na rubu najšireg dijela biokovske grede diže se najviša skupina vrhova koja počinje Sv. Jurom, a završava na jugoistoku Kimetom. Između njih su Troglav, Štropac, Vošac i Sinjal, te brojne ponikve i jame prostirući namjerniku najneprohodniji komad planine. Velike količine snijega, koje prime najviši dijelovi Biokova, ne stvaraju samo ledenice, nego regulacijom održavaju davno započete glacijalne procese. Udružujući tako korozivni i erozivni rad biokovske vode postaju vrlo agresivne, prodirući pukotinama, šireći procjepe, dubeci ponore i ispod razine mora. Tumačenje starih geografa, primjerice Grunda (« Die Karsthydrographie ») o vodi temeljnici na niveleti morske razine, u kršu ne vrijede. Već svaki naš školarac, primorac zna da su vrulje tek izboji slatke vode na morskom dnu, a svi koji silaze niz Dubce to mogu opažanjem i potvrditi.

Vode Biokova

Škrapar, ponori, Boginjavi krš, raspucala crvena zemlja, uvela vegetacija je svakom dostupna slika aridnosti planine. Nasuprot ledenice Biokova su svjedoci humidnosti ! Što je istina? Već podnožja Biokova prime godišnje preko 1000 mm padalina, a vrhovi iznad 1400 m i dvostruko više. Nisu to male količine vode i ne mogu nestati bez traga. Vođene zakonima

gravitacije i krškim podzemljem, javljaju se na podnožju, ali i na kontaktima s flišom koji zaustavlja poniranje. Biokovo nema rijeke ni jezera, ali Biokovio nije bez vode. I na primorskom i na zagorskom podanku vrije, negdje tek kaplje ili pišti, pa se i naziva «Pišet» (iznad Dedića kod Zagvozda). U Turiji su naslage lapora tako debele i čiste da po njima pola godine teče, pa se jablani, ali i kukuruzi gosp. Turića zelene poput onih u Posavini. Od svih zabiokovskih voda najizdašnija je Crnogošća u Dragljanima, gdje se pretiatak koristio za natapanje rasadnika. Primorska su podnožja Biokova na manjoj nadmorskoj visini i bogatija vodom, što je bio poticaj ranom formiranju naselja: Bast, Velo Brdo, Makar, Kostišina, Neka su naselja uz obalu krštena formalno i stvarno vodom: Baška Voda, Tučepi (kod vode), Vrulja, Živogošće. Vrelo kod samostana u Živogošću je pred 2000 g. nadahnulo stanovitog Licinija, koji postade pjesnikom, uklesavši u stijeni :

*Koji će razuman stvor
proniknuti tajnu vrela
Vrelo, rodi te hrid
u moru tebi je grob !*

Znalac antičke epigrafike prof. Rendić Miočević komentirajući ovaj natpis kaže « Da je Ilirik ostavio samo ovaj zapis, dokazao je vrhunski umjetnički senzibilitet. »

U parku malokološkog muzeja u Makarskoj čuva se kamena cijev iz rimskog akvedukta, koja je pojila vodom javnu česmu s izvora u Makru. Neobične dimenzije cijevi promjera 250 mm govore o obilju vode, koja je tekla njome. U Institutu za planinu i more, iznenadio me podatak o negdašnjim vodenicama na podbiokovskim potocima. Mljelo ih je ravno pedeset ! Nisam sklon odmah zaključivati o znatno humidnijoj klimi, znajući da se izdašnost biokovskih vrela mijenja kod svakog potresa, a njih ovdje zaista ne manjka.

Vegetacija Biokova

Položaj na Mediteranu, mikroklimatski katovi prouzročeni visinom, prevladavajuća krška podloga i antropogeno djelovanje rezultirali su bogatstvom flore Biokova.

Prigorskim pojasom do 300 m visine dominira trajno zelena vegetacija. Iznad nje su hrast, grab i zona jela. Bukvama pripada poseban areal, često iznad jela, nad kojima je klekovina i golet. Trajno zeleni kat je zastupljen na primorskim padinama Biokova, a kako zahvaća zonu fliša, to je primarna vegetacija crnike (*Quercus ilex*) sječom ustupila mjesto maslinama i vinovoj lozi. Zapuštanjem poljodjelstva raširio se primorski bor, a na siparištima i kamenim strmcima mnoštvo je eteričnih stjenjača. O negdašnjoj dominaciji crnike i hrasta medunca svjedoče toponimi: Dubci, Dubovina, Dubovlje, Dubrava, Dubče, koje spominje i Fra Jure Radić u svom radu : « Hrastovi biokovskog područja ».

Zanimljiv je i putopis prof. Emanuela Nikolića « Escursioni in Dalmazia » objavljen 1900. g. u Zadru, u kojem prenosi informaciju iz Zagvozda, kako su Francuzi u vrijeme gradnje « Napoleonove ceste » posjekli 80 000 hrastova. Spomenutom Fra Juri Radiću vratit ćemo se opet, pa je zgodno naglasiti: koliko god je prof. Roglić priložio geografiji Biokova, toliko je prof. Radić pridonio biologiji ove planine. Oba znanstvenika rođena na suprotnim podnožjima Biokova, jednakim su se žarom uspinjali na njegove vrhove i ostali na vrhuncima hrvatske znanosti. Spominjemo ih namjerno usred referata, kako bi mladim kolegama, koji će se možda baviti Biokovom, pokazati put kojim treba poći: od Roglića do Radića ili obrnuto !

Već površnim promatranjem opažamo pokrivenost zagorske i golotinju primorske padine Biokova. Međutim, od temelja do vrha planine Fra Jure stratificira čak šest klimatsko – vegetacijskih katova. Kako smo mi ipak geografi, takvu preciznost ćemo prepustiti biologima. Prevladavajuća golotinja primorskih strmaca i siparišta je floristički upravo najzani-

mljivija. Na njoj rastu svi biokovski endemi – njih jedanaest, od kojih čak pet s pridjevom « biokovski » : Biokovsko zvonce, Biokovska zečina, Biokovska ruža itd. Fra Jure je sistematizirao 1275 biljnih vrsta, od čega čak devet vrisaka i osam kadulja. Obje biljke spadaju u herbarij medonosnog, ali i ljekovitog bilja. To dobro znaju, danas već rijetki travari i pčelari. Dr. Luca Ivanda, baveći se posebno ljekovitim biljem Biokova, objavila je nekoliko radova, a iz časopisa « Acta Biokovica » prenosim zapis o čičindri :ČIČINDRA (stablo), ŽIŽOLA (plod), Zizyphus

Područje rasprostranjenosti ove zanimljive biljke proteže se od Kine preko Srednje Azije, Bliskog istoka do Mediterana. Uz istočnu obalu Jadrana je ponegdje udomaćena vrsta Zizyphus jujuba, koja ima trnovite grančice i crvenosmeđe plodove veličine i oblika masline.

Neobičnu djelotvornost čičindrinih plodova (žižole) u liječenju hipertoniје (povišenog tlaka) opisuje dr. O.J. Kravčenko, liječnica u sanatoriju na Jalti:

« U krajevima gdje se žižole upotrebljavaju za hranu vrlo su rijetki slučajevi hipertoniје ... Odlučila sam da ljekovitost žižola provjerim najprije na sebi, a zatim sam počela njima liječiti svoje pacijente na slijedeći način:

Kroz 20 dana po 20 žižola tri puta na dan poslije jela. To znači da je za kuru liječenja potrebno 1200 plodova. Za liječenje su podesni i suhi plodovi, koji se mogu dobro sačuvati oko godinu dana. U šest godina iskušala sam kuru liječenja žižolama na 223 osobe. Rezultat je bio sljedeći:

Kod 206 osoba tlak se normalizirao, kod 12 se znatno smanjio, a samo kod 5 je ostao bez promjene. Zajedno sa sniženjem tlaka iščezli su bolovi u predjelu srca i glavobolja. Za to vrijeme bolesnici nisu uzimali nikakve druge lijekove. Žižole su pozitivno djelovale i na sve one bolesnike na koje ranije uzimani lijekovi nisu djelovali» (N. Zykov, Ljekoviti plodovi).

Godinama je Fra Jure obilazio Biokovo tražeći najpogodniji lokalitet, koji bi prezentirao biološku raznolikost planine. Utvrdio je da su to planinski strmci i siparišta 4 km,

iznad Makarske. Poslije razornog potresa 1962. g. stanovnici su gotovo napustili sva prigorska naselja, pa tako i Kotišinu, što je olakšalo Fra Jurin izbor. I tu je on uz pomoć bezimernih zaljubljenika prirode godinama uređivao specifičan botanički vrt. Pun znatiželje pošao sam s prof. Jovićem ususret endemima kamenjara. Sredina je srpnja, a sunce žeže. Jure nesmiljeno grabi, a ja dahćem, očekujući predah uz neki endem.

- *Evo je, evo ga ! uzvikne Jure.*
- *Ma koga?*
- *Pa, vapnojed!*

Nikad ružnije biljke nisam vidio. Na silnom korijenju što izbija iz stijene i po njoj lize raste mnoštvo kvrgavih hrapavih rašalja. To je Calcivora ili vapnojed iz porodice Pistacia. Vapnojed se hrani kamenom i usput ga razara, a pripada porodici kritosjemenjača, koje su i za Darvina ostale neriješena zagonetka. Biokovski vapnojed je živi fosil, svjedok paleografskih spoznaja o postojanju Gondvane, koji se u mezozoiku pojavio na spojištu obiju Amerika s Afrikom i Europom. Kontinenti i mora su putovali, nastajali i nestajali, a vapnojed je sve to preživio trajajući milijunima godina nepromijenjen. Da ga je poznao Wegener, koliko bi bio uvjerljiviji objašnjavajući gibanje kontinenata.

Sve ostalo što smo u Kotišini vidjeli nije bilo vrijedno truda, jer staze su zarasle ili zasute osulinom, natpisi s biljaka otrgnuti, klupice u hladu razbijene. Fra Jure je očito umro!

Čovjek na kršu Biokova

Bog je Biokovo obilno darivao samo kamenom i ljepotom. Šume i paše je dostajalo za preživljavanje, a šaka zemlje u docu i suza vode u kamenici ni za to. Pa ipak, život se ugnijezdio u pećinama planine, raširio njenim prostranstvom, spustio na more, otplovio preko njega. Koliko god čovjek oblikuje okoliš, toliko je krš oblikovao čovjeka pa on poče ličiti vapnojedu* . Priroda mu nije dopustila lijenost, suzbila rasipnost, razbistrila um, odnjegovala izdržljivost.

Sve smo ovo spoznali penjanjem i silaženjem biokovskim stazama, obilaženjem često napuštenih staništa i razgovorom s bivšim težacima, leđarima, nadničarima, klesarima, mornarima... Gotovo sve je ovdje prošlost: Bast, Velo Brdo, Baškovići, Makar, Kotišina pričaju samo o prošlosti. Sve znaju o godinama posnim i obilnim, o ulju i vinu, kozama i ovcama, o dernećima na Zadvarju i Zagvozdu:- Pogledajte ovu kuću - pokazivao je s ponosom stari Ivan - moj did ju je sam iskresa od fundamenta do krova !

Prolazimo između ograda, zidova, po kogulama i skalinama, ispod volata i solara, pokraj kamenica za vodu i ulje, mjerimo pogledom ploče: podne, krovne i grobne. Sve je od kamena i ja razmišljam, je li neolitik bio kamenitiji od ovog « Kamengrada » ? Sjednemo, dakako, za kameni stol, a iznad nas koštela. Govore da ova biljka voli društvo ljudi .

Nešto kasnije nastavljamo uspon. U početku čilo krivudamo rijetkom grabovinom, predahnemo samo jednom kod vrela Vrbe i nakon tri sata umorni zakoračimo na vidikovac kod planinarskog doma Vošac. Popeo sam se na sve naše primorske planine i naslušao krasnoslova o nenadmašnim vidikovcima, zrenicima i veličanstvenim horizontima, međutim Vošac je sa samo 1421 m vidikovac svih vidika ! Treba se na Vošac popeti. Kod Planinarskog doma su nas čekali prijatelji koji su došli automobilom. Predahnuli smo u borovu hladu, objedovali skupa, a onda pošli u obližnju ledenicu. Iako je prethodna zima obilovala snijegom, leda je bilo tek u tragovima, za što smo optužili klimatsku globalizaciju. Napuštajući ugodnu svježinu jame, brzo smo skinuli jakne i stavili kape štiteći se od podnevnog sunca. Pred nama je bio lakši dio puta zahvaljujući automobilima, koji će nas dovesti pod sam vrh planine. Napredujemo uskom cestom zastajući da propustimo automobil, ili osmotrimo pejzaž. Sada vozimo sred obilja pčelinje paše, koju potvrđuje zuj radilica i lokalitet « Kaduja ». Cesta nas vodi u srce planine. Usječena istočnim padinama Troglava (1659 m) na čas otvori prozor na zagoru, a onda Gozd sa silnim bukovim šumama spusti zastor, čak i zrakama

sunca. Iznenađena « prepoznatljivim » pejzažem grupa Slovaka ushićeno ističe sličnost s Visokim Tatrama. Kad smo im uz smiješak slagali da i mi poznamo šume ispod Gerlahovskog Štita (2642 m) brzo su shvatili našu profesiju. Sad je bio red da se i mi iznenadimo: svi su oni prosvjetari ! Izašavši iz šume vozimo Podjurjem. Naziv jasno ističe naš položaj pod Sv. Jurom. S tisuću i petstote izohipse rastvori se pogled na beskrajno prostranstvo boginjjava krša. Na jednoj stijeni zamjećujemo glacijalni potpis – strije. Opet stajemo snimiti cvijet, a onda svu pažnju poklonimo Sv. Juri s kopljem – TV tornju. Zaustavljamo se na malom parkiralištu, a onda pješačimo strmom stazom do crkvice Sveca i najvišeg TV tornja u Državi. Unatoč suncu, nije vruće. Visina na 1762 m dariva svježinu i vidikovac, koji geograf mora apsolvirati. Vošac oduševljava estete i pjesnike, a Sv. Jure planinare i geografe. Sve što vidimo je ispod nas i ne znamo kome pokloniti prednost. Marko vadi dalekozor, Jure fotoaparat, a ja bilježim: Podbiokovlje, Napoleonov put, Rimski put, Imotsko polje i Bekija, Imotski, Modro i Crveno jezero, Zavelim, Buško jezero, Kamešnica, Peručko jezero i Dinara. Na suprotnoj strani more, a na njemu plove : Brač, Hvar, Pelješac, Korčula, Lastovo ...

- *Marko vidiš li koga na našoj Dinari ?*
- *Ni bijesno pseto; pa ni ono nije toliko ludo da bi po ovom zvizdanu zavijalo planinom.*
- *Onda smo trenutačno nas trojica na najvišem položaju u Republici Hrvatskoj !*
- *Kako ta činjenica zaslužuje bar zdravicu, to se Jure maši ploske s travaricom. Nazdravljamo redom : Biokovu, sebi i Jurinom patronu (svetom imenjaku). Još jedan kružni pogled, fotografija za uspomenu i silazak. Pridržavajući se konopa spuštamo se niz burom obrijani stožac. Izmjerena brzina vjetra je ovdje veća od Ivaniševićeva servisa (220 m/sek.).*

Desno uz cestu zamjećujemo prostrane jastuke klekovine i jedva odolijevamo pozivu za lješkarenje. Opet vozimo bukovim hladom Silnog Gozda. Na nižim pozicijama šuma se prorjeđuje, a u daljini raste Kimet (1536 m) predvođeci istočnu skupinu biokovskih stožaca. Zaustavljamo se kod lugarnice Lađena, gdje je u vrijeme talijanskih ofanziva u drugom svjetskom ratu djelovala partizanska bolnica. U blizini je nekoliko vikend - kuća, podignutih manirom ruralne arhitekture. Dok kameni stol u hladu stoljetnog klena čeka specijalitate s obližnjeg komina, nozdrve nam miluje plemeniti miris gradenih bržolica. Nitko nas ne pozva k stolu, pa nastavljamo spuštanje prema Jakičuši. Sivilo zaravnjenog kamenjara ublažavaju grmovi gloaga, čuperci kadulje i vriska, kitice dušice. Gospodin Danko je ovdje naselio pčele. Zatičemo ga usred berbe. Braneći se mrežama od opravdane pčelinje ljutnje on s unukom otima i flašira nektar. Najprije oprezno obilazimo na sigurnoj udaljenosti, a zatim sjedamo ispred improvizirane trgovine. Kušamo travaricu, hvalimo med, i pokušavamo prepoznati s kojih su cvjetova pčelice sabrale nektar. Odlazimo dalje. Uskoro zastajemo obostrano iznaenađeni : mi i konji na planinskoj stazi. Bili smo uvjereni kako je ovaj primjerak faune zauvijek iščezao s biokovskih staza. Zahvaljujući gosp. Marijanu, oni su još tu. Motorizacija je ovim autohtonim « bušacima » omogućila privilegirani status, te mjesto drva, krumpira i leda na svojim sedlima nose vitke jahačice. Lijepo je na « Vratima Biokova », koja svim namjernicima gostoljubivo otvara gosp. Marijan Prgomet.

Za Gvozdom

Od Staze (897 m) okrenuli smo leđa moru, a oči zagori. Dok god čovjek vidi more živi raspolučen između morske i planinske brazde. Živjeti iza gore – za gvozdom je život bez dileme. Teškim putem silazimo do Kozice, a onda asfaltom izbijamo na Napoleonovu cestu. Kozica bez sumnje upućuje na te domaće životinje, koje su nekoć bile osnov stočarskog

fonda planine. Danas je pak lakše ugledati divokozu negoli pitomu kozu, a mene čudi kad to neki proglašavaju napretkom ? Sad skrećemo istoku i stajemo u Dubravi. Asocijaciju na hrastove šume opravdavaju tek rijetki dubovi potisnuti na sami kamenjar. Pa i vinogradi ovdje iz kamena rastu i nitko nikad ovo « kameno vino » nije platio osim težaka : kap vina za kap znoja. Vino iz kamena danas cijedi gosp. Opačak, a koliko je uspješan ocijenite sami. Blizina Mihovila i Matokita nas upozoravaju da smo već izvan biokovske zone. Okrećemo automobil i danas pustom cestom Napoleonovih grenadira i generala prašimo k zapadu. Sada nam je Biokovo s lijeve ruke, a s desne izbrežine Zabiokovlja. Prolazimo Raščane, ali stajemo u Župi . Župa je u slavenskoj terminologiji oznaka pitome, obradive oaze sred krškog ili planinskog prostora. Zabiokovska Župa teško zaslužuje takvo priznanje. Životni sokovi ovdje su izuzetno oskudni, te generacijama tjeraju svoju djecu u tuđinu. Vrativši se Župi 1998.g. Don Grgo Roglić u « Uspomenama » zapisa : Nakon pedeset godina tuđine gledam s vrha Turije prema Briščima, neznatnom i siromašnom zaseoku Roglića. Idem u Takalo. Nitko me ne prepoznaje. Idem u Luetiče. Nitko me ne gleda. Ni psi ne laju. Kao da su i oni napustili Župu... Ostajem nekoliko dana u selu kao stranac. Idem cestom i imam dojam da gledam sebe u filmu. Jesam li živio uzalud ? « Nitko mu neće odgovoriti, nitko se neće osbito uzbuditi, jer i oni koji ostadoše mogli su isto pitanje postaviti. Zar o tome ne svjedoči kratak zapis kroničara :

Febraio 1783

Na 2. ovoga bih i vrime lipo; ali na 5. učini snig i mećava velika, i u ovo vrime pomriše mnogi siromasi od glada i studeni. Ovoga mjeseca u Zavojani umrlo je 89 čeljadi od glada, i u jedan grob kopali su jedan put 16 tilesa. U Zadvarju nije ostalo ništa što nisu poklali, najposli konje i pse jesu jili od velika glada.

U ovom je kamenu rođen i naš učitelj, akademik Josip Roglić. Nepotrebno je u nekim publikacijama objavljena fotografija najveće kuće u selu. Nikad se on ne bi postidio svoje rodne potleušice znajući :

*Nije velik ko se velik rodi
nit je velik ko na visu stoji
Već je velik ko se malen rodi
a kad umre velik grob mu treba.*

Pod kućom u vrtu desetak polusuhih stabljika raštike čeka kišu. Ova će biljka poluživa izdržati koliko god bude trebalo, a onda buknuti i nadrastiti sve njegovano povrće. Raštika nam nameće pitanje : je li veći onaj koji je otišao, ili onaj koji je opstao ? Izdržati je ovdje zakon opstanka. Kroz usta popa Čikeša, Raos o tom životnom problemu ovako razmišlja:

« Što čovjeku prudi da sve zlato pokupi ako svoju zemlju i svoje drage napusti! » Vidio si, daklem, zeta Džoa Amerikanca? Misliš li da je sretan? Njegov je smijeh lažan, njegovo je veselje usiljeno, razmeće se zlatom samo zato da prikrije pečal za domovinom. Proklet narod, daklem, prokleta zemlja, ali svaka tuđa dvaput prokletija. Nu uza sve to što momci odlaze i odlaziti će sve više i više, jedan će drugog vabiti, jedan drugomu «šip-kartu» slati, i takoće, daklem, naš nevoljni narod rasturiti po svem svijetu, te ga poradi sitnog zemaljskog probitka još nevoljnijim učiniti. I što je najgore, sinovi će naši drugim narodima djecu rađati.»

Iz Župe se cesta diže. Napuštamo posljednje masline (a sve bi ih na prste nabrojio) i ulazimo u klanac. Turija je 715 m nad morem i pamti oštre zime i snježne mećave, o kojima priča anegdota s početka prošlog stoljeća : » **Monte Turija, molto neve. Karozza** rota, kobila cota. Marko Luetić kapo postale nonce far niente.»

Prolazimo klanac koji sada krijepi svježinom. Spomen - pločom su počašćeni graditelji mnogih cesta u Dalmaciji. Silazimo u Zagvozd. Naselje ni nalik Raosovim prosjačkim vremenima, ali duh pronicljivog, izdržljivog i bistrog Škilje zrači i danas iz svakoga « škaljara

«. Jedino takvim kvalitetama mogu ostvariti svoj san : tunelom kroz Biokovo do mora.

(Na potezu : Lončari – Topići – Baška Voda, tek su četiri kilometra proboja). Od svih mogućih suvenira, Zagvozd mi je darovao jednu gangu:

*Curo mala iz Zagvozda
oš' me ljubiti za dva grozda ?
Neću Jure ni za pet
čača će me razapet*

Ne našavši Škilju odlučismo potražiti Raosa. Krivudamo između bjelograba i crnograba dok ne dohvatismo Grabovce, a odatle se lako spustismo u Medov Dolac. Pregršt zemlje, vinograd, raštika i ljutika, dvadesetak zidanica, koštele i tilovina. Uz crkvu srećemo dvojicu kako posluju na groblju.

- *Dobar dan ljudi, jeste li se umorili ?*
- *Umorili smo se mi davno, nego koje vas dobro il nevolja nosi ?*
- *Došli smo saznati imali još meda u Docu, te obići kuću Ivana Raosa.*
- *Kakav bi to Medov Dolac bio bez meda, a piščeva kuća je tu pokraj crkve.*

Bilo nam je drago čuti da se i danas pčelari , pogotovo što med s tilovinom ima afrodijazički učinak. Nismo provjeravali, nego pošli kući književniku, koji nije pisao samo romane već je u « Prosjacima i sinovima » dao kompletnu sociološku studiju Zabiokovlja. U vječnim Za-gvozdima, Žeževicama i Opancima, lišenih materijalnih zadovoljstava, bujala je emotivna sfera života. Ovdje se žešće i ljubi i mrzi. Vjera je snažnija, a vjerolomstvo i brakolomstvo se ne oprašta.(I. Raos se s tim osobnim iskustvom obračunava u noveli « Kraljevstvo ptica i riba »). Domoljublje je trajnije, a razočaranje bolnije. Odrastajući i stareći u poddinarju ja dobro razumijem ovaj mentalitet. Svi oni posprdnno kršteni Matanima, Kikašima ili rođijacima otjerani vječnim postom u « Veliki svijet » nosili su sobom i krili svoju sirotinju i svoje strahove. Izdržati i uspjeti, ili se posramljen vratiti ! U silnoj želji dokazivanja

izmakne poneka sirova ruralna gesta, koju žigoše urbana sredina. Sinovi sotone tad likuju, napuhujući razdor u malom hrvatskom puku. U humorističkoj seriji « Naši i vaši » na simpatičan i smiješan način je tretirana ta tema. Nažalost, ona je jako ozbiljna, gotovo tragična, jer poznamo ishod sukoba i razdora. Tada neće više biti ni « Naših », ni « Vaših », bit će samo « NJIHOVIH ». - Zar se Kikaš doista uzalud po kamenu trapio i Boga prevario hraneći svoje pleme? Opraštamo se s Raosom. U Opancima (Zabiokovskom selu) smo posljednji put bacili pogled na planinu. Zalazeće sunce kresnu Sv. Juru, a Biokovo zasja u svoj ljepoti, kao prvog dana stvaranja.

(Footnotes)

¹ Vapnojed ili Calcivora je stablašica iz porodice Pistacia, koja se hrani kamenom i usput ga razara.

SAŽETAK

Na jadranskoj fasadi Hrvatske poput kruništa zgrade dižu se Velebit i Biokovo. Za sva ona teoretska znanja o subdukciji globalnih ploča (Adriatika pod Dinarik), o fenomenu krškog reljefa, o glacijaciji na primorskim planinama, o prodoru planinske klime u srcu Mediterana možemo naći praktičnu potvrdu na Biokovu. Planinski strnci kojima se Biokovo ruši ravno u more, kotrljajuće kamenje siparišta koje probudi i neoprezan korak divokoze impresioniraju podjednako morfologa i umjetnika. Rasušena, raspucala crljenica i vlažna kamenica, pitomi dolac i neprohodan škrapar, mračne pećine i snijegom izbjeljeli vrhovi Biokova najljepša suizložba krša. Obilje padalina po grebenima planine (preko 2.000 mm) i bezvodica podnožja, užarene krovine pećina ljeti, a istovremeno led u njihovim podrumima su kontrasti mikroklime. Takvim se okolnostima prilagodila vegetacija, očitujući klimatske katove, od submediteranskih vrsta u priobalju, do planinskih predstavnika na visokim osojima.

Različitost mikroklimatskih lokaliteta je potakla raznolikost biljnih vrsta, te ih je ova planina udomila čak 1.275!

S kompleksnom stvarnošću mikroregije susreo se i čovjek, dugo učeći kako živjeti na kršu Biokova?

Naselio je njegove pećine u pretpovijesti, našao vodu u kamenici i jestivu biljku u škripu, drvario, klesao, pčelario, stočario, kopao, ponegdje i oraو. U antici se spustio na obalu, ribario, sol kupio, zaplovio. Upravo kad je sve to naučio i pod svoju volju podčinio, zaredaše zlogodine. Suše i potrese, duge postove i povremene gladi je u strahu od Boga nekako podnosio, ali zlo drugog čovjeka nije otprio. Rat, pljačka, palež i grabež i različiti progoni ponavljali su se višekratno u prošlom stoljeću. Suočeni s tom stvarnošću stanovnici Biokova i zabiopovlja počeli su u valovima napuštati zavičaj. Kad se sredinom prošlog stoljeća ovim migracijama pridružio i proces deruralizacije, opustješe sela i zaseoci, ostavljajući našim očima demografsku pustoš. Prije civilizacijskog skoka 20. vijeka u zabiokovlju se živjelo teško, a danas se samo umire.